

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1:001+930(4)

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ), ел. пошта antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

КОГНІТИВНИЙ ДІАЛОГ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Мета. Проблемою даної роботи є вивчення інтелектуальних взаємовпливів філософських концепцій та методологій соціально-гуманітарних наук. Мета цієї статті полягає у дослідженні когнітивного діалогу філософських ідей мислителів Східної Європи першої половини ХХ століття та теоретичних підходів історичної антропології. **Методологія** даної праці складається із таких інтелектуальних підходів, як системно-структурний, міждисциплінарний, джерелознавчий та порівняльний методи. **Наукова новизна.** Наукова новизна статті полягає у аналізі когнітивних взаємовпливів різних напрямків філософських пошуків та потужного представника історичного пізнання, історичною антропологією. Були реалізовані реконструкції та вивчення когнітивного діалогу цього напрямку історичної науки із концепціями філософії й історії науки, філософськими основами етнічної психології, теоріями філософії культури. **Висновок.** Когнітивний діалог східноєвропейських філософських студій першої половини ХХ століття з методологічними підходами історичної антропології було реалізовано за інтелектуальною схемою, яка складається із низки елементів. До них входять, зокрема, утворення системи наукових ідей для реалізації зазначеного діалогу, утворення розгорнутої системи дисциплінарного діалогу філософських концепцій та теоретичних методів історичної антропології.

Ключові слова: філософія, В.І. Вернадський, Г.Г. Шпет, М.М. Бахтін, когнітивний діалог, історична антропологія.

Актуальність теми дослідження

Аналіз методологій східноєвропейських мислителів першої половини ХХ століття, В.І. Вернадського, Г.Г. Шпета, М. Бахтіна є вельми важливим для сучасної філософії гуманітарних наук. Зокрема вивчення творчої спадщини М.М. Бахтіна, А. Жиру [10] та А. Робінзона [11] присвячені вирішенню даного завдання. Однак вони орієнтовані, головню, на розуміння концепцій філософії культури, а не динаміки науки.

Дослідження зазначеної проблематики у галузі філософії науки дає змогу наблизитись до вирішення наступних наукових завдань:

- аналіз застосування теоретичних підходів соціально-гуманітарних наук у філософсько-наукових студіях, у тому числі присвячених осмисленню динаміки природознавства;
- з'ясування ролі філософської думки у генезі та розвитку історичної науки й такої її впливової когнітивної гілки, як історична антропологія;
- осмислення шляхів взаємовпливів філософії гуманітарних дисциплін та історичної ан-

тропології, представника й найбільш креативного елемента у структурі історичного пізнання.

Мета дослідження

Проблема роботи полягає у дослідженні когнітивних взаємодій філософських пошуків та концепцій соціально-гуманітарних наук.

Метою даної статті є аналіз взаємовпливів ідей низки філософів Східної Європи першої половини ХХ ст. на когнітивні особливості суспільних, зокрема, історичних наук та дослідницьких методів історичної антропології.

Методологія

Методологія даної роботи містить такі теоретичні підходи, як системно-структурний метод, міждисциплінарний метод, порівняльний та джерелознавчий методи.

Осмислення когнітивних особливостей проблемного поля, динаміки соціально-гуманітарних та природничих наук мають істотні інтелектуальні традиції у вітчизняній філософській думці. Аналіз науки теоретичних питань наукового пізнання, зокрема його соціально-гуманітарних, історичних сегментів

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

міститься у філософських працях В.І.Вернадського. Він осмислював такі проблеми розвитку й когнітивних та соціокультурних засад наукового пізнання, як вплив філософії та релігії і мистецтва на розвій науки; когнітивне значення філософії та історії науки у системі наукових дисциплін; революції у науковому пізнанні; вплив індивідуальних психічних та інтелектуальних рис вченого на його професійну діяльність.

На відміну від інтелектуальної традиції, характерної для західноєвропейських науки та філософії, В.І.Вернадський вважав за необхідне брати до уваги їх тісний інтелектуальний зв'язок і взаємодію. З його точки зору, філософські ідеї мають велике значення у створенні наукових теорій і гіпотез, що істотно впливає на зростання наукового пізнання.

Без філософської рефлексії наукова думка неможливо достатньо ефективно осмислювати гіпотези, теорії й навіть колективні уявлення [4, с.93-96]. Визнаючи інтелектуальну дію філософії на наукове пізнання, В.І.Вернадський не обмежує своє розуміння даного процесу рамками пізнавальних впливів на розвиток наук, філософських міркувань та ідей. На його думку, релігія і мистецтво, як соціально культурні феномени, котрі межують із суспільно-гуманітарними науками, також здійснюють суттєву розумову дію на динаміку наукового пізнання [4, с.203].

Аналізувати інтелектуальні впливи на науку мають, з точки зору В.І.Вернадського, історія і, за суттю, відповідний розділ філософії. Згідно з реконструкцією теорій з філософії науки та історично-наукових ідей вченого, проведеної С.Р.Мікулинським, вчений виокремлював два типи студій. Перший тип, «прагматичний, мусив бути орієнтований на збір та опис фактів і подій наукової динаміки. Другий тип має на меті відкриття шляхів та закономірностей розвитку наукового пізнання [6, с.41]. Досить легко помітити, що перший елемент аналізу науки, за В.І.Вернадським, співпадає з основним масивом праць, присвячених вивченню історії певних наукових дисциплін. Другий елемент аналізу має чимало спільного з проблематикою та змістом філософії науки. Зазначені ідеї В.І.Вернадського дозволяють вважати його одним із засновників філософсько-наукових досліджень у галузі філософії науки. (

Низка ідей вченого з цієї галузі філософії

перебує концепціям постпозитивістської парадигми, яка передбачає аналіз соціокультурної розмірності динаміки науки та корелює з теоретичними підходами історичної антропології. Так, В.І.Вернадський сформулював основи концепції наукових революцій та їх соціокультурної зумовленості [2, с.216-217], задовго до публікації відомої книги Т.Куна. На відміну від сучасних йому неопозитивістських концепцій, вчений вважав за необхідне аналізувати вплив особистісних рис, індивідуальної психології науковців на їх інтелектуальну творчість [2, с.216]. Дана ідея також випереджає когнітивні підходи постпозитивістів, зокрема М.Полані та Ст.Тулміна. Ці дослідники присвятили студії з філософії науки аналізу, відповідно, психологічних (М.Полані) та соціокультурних (Ст.Тулміна) підвалин наукового пізнання.

У річищі тенденцій до «персоніфікації» та «психологізації» студій над філософськими основами та історичною динамікою науки, запропонованих В.І.Вернадським, слід розуміти міркування вченого про різницю у інтелектуальному «баченні» простору математиками (безструктурований простір) і вченими природознавцями (структурований простір) [4, с.15]. Ці філософські уявлення корелюють із аналогічними ідеями О.Койре, суміжними як з концепціями історичної школи «анналістів», так і з класичними дослідженнями історичної антропології (М.Блок, Л.Февр, Ж.Ле Гофф, А.Я.Гуревич та ін.), які аналізували проблематику сприймання простору й часу індивідуумами та соціумами минулих епох. Таким чином, слід визначити засадничий для вітчизняної філософської й наукової думки характер філософсько-наукових та історично-наукових ідей автора теорії ноосфери. Він знайшов прояв у постановці та початку вирішення проблеми інтелектуального змісту і динаміки наукового пізнання та кореляціях з соціально-гуманітарними й історично-антропологічними студіями теоретичних пошуків вченого.

Міркування В.І.Вернадського про сутнісні риси розвою науки, вплив на нього соціально-психологічних та суспільно-культурних чинників велися ним з точки зору представника природознавства. З інтелектуальної точки зору соціально-гуманітарних наук дану проблематику досліджували сучасники автора ноосферної концепції, Г.Шпет та М.М.Бахтін. Г.Шпет став одним із засновників впливової нині науки

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

соціально-гуманітарного циклу, етнічної психології. Він розумів етнопсихологію як сферу знань, яка допомагає з'ясувати всі аспекти буття соціуму, серед яких і динаміку наукового пізнання, яка, значною мірою, визначається оригінальними рисами ментальності та соціокультурних традицій і контексту певних країн. На думку Г.Шпета, величезний обсяг інформації про суспільство та різноманітні соціальні групи, які виокремлюються за економічними та культурними ознаками (зокрема наукове співтовариство та його гілки, котрі розподіляються за професійним критерієм), виступає важливим чинником розуміння багатоаспектних процесів суспільного розвитку [9, с.33]. Такий когнітивний підхід до аналізу динаміки науки є і зараз вельми актуальним, але мало розповсюдженим у студіях з філософії та історичної антропології. Етно-психологічні аспекти процесів розвитку наукового пізнання часто є латентними, майже неусвідомленими дослідниками. Так, численні праці про «наукову революцію» XVIII ст. у Західній Європі, неявно інтегруючи у склад її пояснень, чинник ментальності тогочасного суспільства, фактично лишають цю проблему осторонь мейнстрімних концепцій даного визначного інтелектуального та соціокультурного феномену.

Дослідження Г.Г. Шпета мають полідисциплінарний характер, поєднуючи концепції з етнічної психології та філософії гуманітарних наук. Філософські й філологічні роботи М.М.Бахтіна продовжують цей науковий тренд. Вони виконані у традиціях міждисциплінарного підходу (сформованого у французьких історично-антропологічних дослідженнях 1920х-1940х років) значною мірою присвячені осмисленню когнітивних особливостей та суспільного значення соціально-гуманітарних наук. Покажемо, з точки зору зростання соціального впливу науки у першій третині XX ст., є звернення до осмислення її змісту та потенціалу представників багато у чому різних інтелектуальних традицій, В.І.Вернадського та М.М.Бахтіна. Очевидно, що з приводу особливостей наукової спеціалізації та філософських поглядів М.М.Бахтін опікувався передусім осмисленням соціогуманітарного проблемного поля.

У просторі філософського аналізу автор теорій амбівалентності та карнавалу можна виокремити такі проблеми, як сутність предме-

ту соціально-гуманітарних наук, когнітивна самобутність гуманітарної думки, значення категорії тексту для соціогуманітарних концепцій, різноманітні аспекти діалогу як основного методу та відмінності соціогуманітаристики, проблеми пам'яті та розуміння.

Найважливішим чинником, який відокремлює соціально-гуманітарні науки від природничих та технічних, є їх предмет. Відповідно до більш абстрактної формули він являє собою «выразительное и говорящее бытие». Згідно з даним підходом, М.М. Бахтін відзначає, що гуманітарні науки - це науки про людину у її специфіці, але не про неживі об'єкти та природні явища [2, с.307]. Аналогічний підхід до розуміння основного наукового завдання та пізнавального змісту історичної антропології був властивий одному із засновників цієї науки, М.Блоку. На його думку, головним предметом історичної антропології є людина у її історичному часі.

Пізнавальну окремішність соціально-гуманітарних наук М.М.Бахтін вбачав і у її орієнтованості на діалог, оскільки гуманітарна думка виникає при осмисленні чужих думок, волевиявленень, соціально-культурних проявів [2, с.297]. Сфокусованість соціогуманітаристики на розуміння та інтерпретації інших думок зумовлює високу позитивну значущість для неї текстів. М.М.Бахтін вважає їх похідним пунктом всілякого гуманітарного дослідження. Більш того вивчення різноманітних проявів людської психіки та діяльності зовні тексту й незалежно від нього є межею, яка відокремлює соціально-гуманітарні науки від інших елементів наукового пізнання [2, с.307]. Така «текстуальна орієнтованість» філософських концепцій М.М.Бахтіна стала однією із основ формування семіотичних досліджень, які ставили на меті, зокрема, аналіз знаково - символічних аспектів соціокультурних процесів. Вони є когнітивно суміжними із історичною антропологією. Пізніше інтелектуальний симбіоз семіотики та історичної антропології буде реалізований у творчості учасників Тартусько-Московської семіотичної школи під проводом Ю.М.Лотмана.

Із розумінням М.М.Бахтіним тексту як основного «сенсоутворюючого» елементу соціогуманітаристики тісно пов'язана теорія діалогу та діалогізму. Діалог у суспільно-культурному пізнанні являє собою складну

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

взаємодію тексту як носія інформації про певні аспекти реальності (історичні, соціальні, культурні) й «образующе-обрамляючого» контексту [2, с.301]. Діалогічний метод соціально-гуманітарного пізнання, сформульований М.М.Бахтінім, є складним інтелектуальним й суспільно-культурним феноменом. Серед його аспектів можна виокремити такі, як довіра до іншого слова (інформація), добровільне прийняття іншої точки зору, готовність до навчання новому, можливість розуміння глибинного змісту будь-яких подій або концепцій, розуміння співіснування багатьох смислів у об'єктах гуманітарного пізнання [2, с.317].

Діалог, або інтелектуальний простір діалогу, передбачає розумову єдність його учасників, а отже можливість їх порозуміння [7, с.392]. Із цієї концепції пізнавальних основ соціогуманітаристики, аргументованої М.М.Бахтінім, випливає його дослідницький інтерес до аналізу проблем пам'яті та розуміння [2, с.89], як інтелектуальних, психічних і культурних основ діалогічних відносин.

Таким чином, М.М.Бахтін створив цілісну і логічно взаємопов'язану систему розуміння та дослідження сутності і особливостей соціально-гуманітарних наук. До її складу входять міждисциплінарність - як методологічний підхід, текст - як головний предмет студій, діалог - як засіб аналізу проблемного поля, категорії пам'яті та розуміння - як передумови та чинники дослідницького реалізації діалогізму. Означені когнітивні елементи властиві також історичній антропології, хоча і з урахуванням її когнітивної специфіки. Так, міждисциплінарний підхід є основним теоретичним підходом цієї науки. Тексти слугують головним джерелом інформації. З другого боку, у дусі філософської теорії М.М.Бахтіна, Ю.М.Лотман розумів соціально-культурну реальність та поведінку людей минулого як макро і мікротекст культурного універсуму («мегатеку»). Ідея діалогізму втілюється у принципі «вопрошення» історичних джерел, осмислення подій минулого з точки зору їх учасників. Питання історичної пам'яті входять до складу проблемного поля сучасної історичної антропології. Всі зазначені елементи «концептуального фундаменту» виникли у річищі західноєвропейських історично-антропологічних досліджень першої третини ХХ ст. Аналогічні теоретичні підходи були генеровані у працях М.С.Грушевського та його

наукової школи у 1920-х роках, за суттю, незалежно від праць М.М.Бахтіна. Ці теорії знайшли втілення при вивченні філософом повсякденного життя та культури середньовічної Європи [1, с.57-58].

Наукова новизна

Дана праця аналізує когнітивні взаємовпливи між різними напрямками філософського пізнання й історичною наукою, уособленою історичною антропологією. Реконструйовано й вивчено когнітивний діалог останньої з філософією й історією науки (роботи В.І.Вернадського), філософських аспектів етнічної психології (концепції Г.Г. Шпета), філософії культури (теорії М.М.Бахтіна).

Висновки

Отже, бачимо різні когнітивні підходи східноєвропейських мислителів до розуміння наукових особливостей соціогуманітарних наук та інтелектуальних кореляцій і взаємовпливів філософських пошуків та методологій історичної антропології. Розуміння даної проблематики В.І.Вернадським засновується на уявленнях про необхідність дослідження «соціально-гуманітарної розмірності» динаміки наукового пізнання, врахування у відповідних студіях особистісних психічних рис вчених та суспільно-культурного контексту їх діяльності, що фактично передувало створенню постпозитивістських теоретичних підходів у філософії науки.

Г. Шпет вказує на важливість більш детального аналізу окремих аспектів впливу соціогуманітарних чинників на розвиток науки. Він виокремлює осмислення дії чиннику етнопсихологічних особливостей на наукові дослідження.

М.М. Бахтін створив логічну і теоретично розгалужену когнітивну систему методологічних особливостей та підходів соціогуманітаристики. До її складу входять зокрема такі елементи, як «людиноцентризм» суспільно-гуманітарних наук, діалогізм, текстуальна орієнтованість та міждисциплінарний характер.

Відповідно до розуміння даними філософами наукової специфіки соціальногуманітарного пізнання реалізувався діалог їх концепцій із методологічними підходами історичної антропології. Так, ідеї В.І. Вернадського перетинаються із історично-антропологічними концеп-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

тами у інтелектуальному просторі дослідження індивідуально-психологічних та соціально-психологічних засад соціокультурної й наукової динаміки.

Етнопсихологічні студії Г.Г. Шпета взаємодіють із когнітивно близькою до неї історичною антропологією, оскільки інтелектуальні підходи національної психології та зазначеної історичної дисципліни утворюють фактично, спільний когнітивний універсум.

Теоретичні підходи М. М. Бахтіна знайшли втілення у його відомій праці про творчість Ф. Рабле, в якій формулювання змістовно глибоких філософських ідей поєднується із масштабними й науково-адекватними, історично-антропологічними реконструкціями різноманітних форм суспільно-культурного та повсякденного життя суспільства пізнього Середньовіччя й Ренесансу.

Таким чином, когнітивний діалог східноєвропейських філософських пошуків та історич-

но-антропологічних методологічних підходів реалізувався за інтелектуальною схемою, яка включає наступні етапи:

1) утворення широких розумових засад для його реалізації (ідеї В. І. Вернадського);

2) деталізація проблематики («етнопсихологізм» Г.Шпета);

3) утворення розгорнутої системи міждисциплінарного діалогу (концепції М. М. Бахтіна).

Міждисциплінарна методологія та теоретичні підходи до вивчення соціокультурної та наукової динаміки, реалізовані в працях В. І. Вернадського, Г.Шпета, М. М. Бахтіна стали пізнавальною основою для створення концептуальних основ східноєвропейської історичної антропології. Вони знайшли втілення у творчості А.Я. Гуревича, А.Л. Ястребіцької, Г.С. Кнабе, Ю.Л. Безсмертного, Н.Я. Яковенко та інших дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айтов, С. Ш. Філософія культури М. М. Бахтіна: історично-антропологічні виміри / С. Ш. Айтов // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип. 3. – С.52–61.
2. Бахтин, М. М. К философским основам гуманитарных наук : Собр. соч. в семи томах. Т. 5 / М. М. Бахтин. – Москва : Языки славянских культур, 2000. – С.7–13.
3. Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, философии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М. М. Бахтин. – Москва : Наука, 1986. – С. 297–326.
4. Вернадский, В. И. Мысли о современном состоянии истории знания / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1988. – 334 с.
5. Вернадский, В. И. О научном мирозрении истории знания / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1981. – С. 191–235
6. Вернадский, В.И. Размышления натуралиста. Пространство и время в неживой природе / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1975. – 565 с
7. Гоготшвили, Л. А. Комментарии к работе М. М. Бахтина и «К философии гуманитарных наук» Т. 5 / Л. А. Гоготшвили. – Москва : Русские словари, 1996. – С. 386–401.
8. Микулинский, С. Р. В. И. Вернадский как историк науки / С. Р. Микулинский. – Москва : Наука, 1988. – С.19–41.
9. Шпет, Г. Г. Введение в этническую психологию / Г. Г. Шпет // Философско-психологические труды. – Москва : Наука, 2005. – С.3–70.
10. Giroux, A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Електронний ресурс] / A. Giroux. – Режим доступу: <http://www.alexandragiroux.net/hello-world/>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.
11. Robinson, A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia [Електронний ресурс] / A. Robinson. – Режим доступу: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-bakhtin-1/>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*} Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск), эл. почта antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

КОГНИТИВНЫЙ ДИАЛОГ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX В. И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Цель. Проблемой данной работы является изучение интеллектуальных взаимовлияний философских концепций и методологий социально-гуманитарных наук. Цель этой статьи заключается в исследовании когнитивного диалога философских идей мыслителей Восточной Европы первой половины XIX столетия и теоретических подходов исторической антропологии. **Методология** данной работы включает такие интеллектуальные подходы, как системно-структурный, междисциплинарный, источниковедческий и сравнительный методы. **Научная новизна.** Научная новизна статьи заключается в анализе когнитивных взаимовлияний разных направлений философских поисков и мощностъ представителя исторического познания, исторической антропологии. Были реализованы реконструкция и изучение когнитивного диалога этого направления исторической науки с концепциями философии и истории науки, философскими основами этнической психологии, теориями философии культуры. **Выводы.** Когнитивный диалог восточно-европейских философских исследований первой половины XIX столетия и методологическими подходами исторической антропологии осуществился по интеллектуальной схеме, которая включает ряд элементов. К ним относятся, частности, создание умственных условий для реализации указанного диалога, детализация программы диалога, создание развернутой системы междисциплинарного диалога философских концепций и теоретических методов исторической антропологии.

Ключевые слова: философия, В.И. Вернадский, Г.Г. Шпет, М.М. Бахтин, когнитивный диалог, историческая антропология

S. SH. AYTOV ^{1*}

^{1*} Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

COGNITIVE DIALOGUE OF EAST EUROPEAN PHILOSOPHERS OF THE FIRST HALF OF THE XX C. AND METHODOLOGICAL APPROACH OF HISTORICAL ANTHROPOLOGY

Purpose. The problem of this paper is to study the mutual influences of smart philosophies and methodologies of social sciences and humanities. The purpose of this article is to study the cognitive dialogue of philosophical ideas of Eastern Europe thinkers in the first half of the nineteenth century and the theoretical approaches of historical anthropology. The methodology of this work includes such intellectual approach as systematic and structural, interdisciplinary, source of study and comparative methods. **Scientific novelty.** Scientific novelty of the article is to analyse the cognitive interferences of different directions of philosophical searches and representative power of historical knowledge, historical anthropology. The reconstruction and study of cognitive dialogue of this area of historical science with the concepts of philosophy and the history of science, the philosophical basis of ethnic psychology, theories of the philosophy of culture were implemented. **Conclusion.** The cognitive dialogue of Eastern European philosophical research of the first half of the XX century and methodological approach of historical anthropology was materialized in the intellectual scheme, which includes a number of elements. These include: details, the creation of mental conditions for implementing this dialogue, detailing the program of dialogue, the creation of deployed interdisciplinary dialogue system of philosophical concepts and theoretical methods of historical anthropology.

Key words: philosophy, VI Vernadsky, GG Shpet MM Bakhtin, cognitive dialogue, historical anthropology

REFERENCES

1. Aitov S. Sh. *Filosofiiia kultury M. M. Bakhtina: istorychno-antropolohichni vymiry* [Philosophy of culture M. M. Bakhtin: historical and anthropological measurements]. *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen – Anthropological measurements of philosophical research*, 2013, issue 3, pp.52-61.
2. Bakhtin M.M. *K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk* [To the philosophical foundations of the Humanities]. Moscow, Yazyki slavyanskikh kultur Publ., 2000, pp.7-13.
3. Bakhtin M.M. *Problema teksta v lingvistike, filosofii i drugikh gumanitarnykh naukakh. Opyt filosofskogo analiza* [The problem of text in linguistics, philosophy and other humanitarian Sciences. Experience of the philosophical analysis]. Moscow, Nauka Publ., 1986, pp. 297-326.
4. Vernadskiy V.I. *Mysli o sovremennom sostoyanii istorii znaniya* [Thoughts about the current state of history knowledge]. Moscow, Nauka Publ., 1988. 334 p.
5. Vernadskiy V.I. *O nauchnom mirozrenii istorii znaniya* [On the scientific worldview of history knowledge]. Moscow, Nauka Publ., 1981, pp. 191-235

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

6. Vernadskiy V.I Razmyshleniya naturalista. Prostranstvo i vremya v nezhyvoy prirode [Reflections of a naturalist. Space and time in nature]. Moscow, Nauka Publ., 1975. 565 p.
7. Gogotishvili L.A. Kommentarii k rabote M. M. Bakhtina i «K filosofii gumanitarnykh nauk» T. 5 [Comments on the work of M. M. Bakhtin and "the philosophy of the Humanity science" Vol. 5]. Moscow, Russiye Slovare Publ., 1996, pp. 386-401.
9. Mikulinskiy S.R. V. I. Vernadskiy kak istorik nauki [V. I. Vernadsky as a historian of science]. Moscow, Nauka Publ., 1988, pp.19-41.
10. Shpet G.G. Vvedeniye v etnicheskuyu psikhologiyu [Introduction to ethnic psychology]. Moscow, Nauka Publ., 2005, pp. 3-70.
11. Giroux A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture. Available at : <http://www.alexandragiroux.net/hello-world/>. (Accessed 26.Nov.2015).
12. Robinson A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Available at: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-bakhtin-1/>. (Accessed 26.Nov.2015).

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 03.12.2015